

Юрій Громик
Україна, Луцьк

ФОЛЬКЛОРНІ МАТЕРІАЛИ З БЕРЕТЕЙЩИНИ ЯК ДЖЕРЕЛО ВІДОМОСТЕЙ ПРО ОСОБЛИВОСТІ МІСЦЕВИХ ГОВІРОК

Лінгвістичне дослідження берестейсько-пінського Полісся триває понад 150 років, але статус місцевих говірок, розміщених на межі зіткнення двох близькоспоріднених мов, дотепер залишається предметом наукових суперечок. Сучасні білоруські діалектологи залучають ці говірки до південно-західного наріччя білоруської мови, ігноруючи дані лінгвогеографічних досліджень, які відбивають виразне протиставлення берестейсько-пінського ареалу білоруській діалектній території та переконливо засвідчують, що основні особливості берестейсько-пінських говірок є визначальними для всього українського діалектного континууму або більшої його частини. Усі українські дослідники, які вивчали цей ареал протягом XIX–XX ст., як і більшість польських і російських славістів та деякі білоруські вчені, дійшли однозначного висновку про належність цих говірок до українського діалектного простору. Достовірність такого висновку очевидна: “Жодному діалектному масивові білоруського етномовного ареалу... не відомі фонетичні явища, які є релевантними для берестейсько-пінських говірок, як-от: укання (у замість *o в першому та другому переднаголошених складах); *и, і* на місці **ě* в ненаголошеній позиції; *і, у* на місці **o* в наголошеному новозакритому складі; зближення звуків *и* та *е* в ненаголошеній позиції [типу *е"...и^е*]; твердість зубних перед рефlekсами **і, *е*; наявність твердих *д, т* перед наголошеними рефlekсами **ě*; наявність і твердих, і м’яких шиплячих приголосних; рефлекс *м’ > мн’* у позиції перед ‘*а* тощо” [1:51].

До надійних джерел інформації про особливості місцевих говірок належать і фольклорні матеріали, звичайно, за умови, що фіксація такого фактажу передбачала збереження діалектних рис на всіх мовних рівнях. Одне з сучасних видань традиційного фольклору берестейсько-пінського Полісся – двотомний збірник “Песенны фальклор Палесся”, упорядкований білоруським дослідником Володимиром Роговичем, загалом відповідає вимогам точної передачі особливостей народного мовлення. У книзі вміщено фольклорні тексти, зафіксовані в основному на території Кобринського та Пінського районів Брестської області Білорусі, а отже, співвідносні з українськими говірками центральної та східної частин берестейсько-пінського ареалу¹ (із 958 пісень усього 18 записані на півночі Брестської області та на Гомельщині і за мовними ознаками можуть бути кваліфіковані як безсумнівно білоруські). Разом із тим у передмові за усталеною в білоруській науці традицією зауважено, що всі фольклорні тексти зберігають лексичні, фонетичні і морфологічні особливості південно-західних білоруських говірок. Помилковість останнього твердження легко довести в процесі лінгвістичного аналізу представлених у збірникові фольклорних текстів.

Так, етимологічний голосний **ě* в говірках берестейсько-пінського ареалу представлений кількома типово північноукраїнськими рефlekсами, причому розвиток кожного з них залежав від наголосу. За специфікою рефlekсації давнього **ě* опрацьовані фольклорні тексти відбивають виразне протиставлення східної та центральної груп берестейсько-пінських говірок. У текстах, співвідносних із говірками східної частини окресленого ареалу, на місці наголошеного **ě* фіксовано рефлекси [e] та [и]: *грэшыны* [3:262] *нэдэлька* [3:17], *дэты* [3:19], *дэвчына* [3:58], *сустрэв* [3:189], *поцэлыв, стрэлыв* [3:130], *горэлку* [3:195], *на рэчку* [3:203], *горэшкі* [4:227], *свечы* [3:54], *прысесты, есты* [3:198], *лес* [3:338], *дело* [3:208], *умей, болетымэ, розуметымэ* [4:251], *стрылка* [3:100], *горылочкі* [3:341], *рычкі* [3:356], *старыйшые* [4:241], *вэлыла* [3:263] та ін. У говірках центральної групи

¹ В українській діалектології берестейсько-пінський ареал традиційно поділяється на чотири говіркові групи: західну, центральну (берестейсько-кобринську), східну (пінську) та південно-центральну острівну [2:39].

відповідно до *ě в наголошеній позиції домінує монофтонг [i]: *ходітэ, ізвітэ* [3:386], *сілы, різаты* [4:405], *місцэ, сіна, попытілы* [4:455], *пісня, дівка* [3:24] та ін.

Лише в іменникові *хлюв* (пор.: “*Ой, я – свашка лэныва, я юв хлюв ны ходыла... і корув ны доіла*” [4:238]), що зафіксований в одній із говірок східної групи, представлено нетипову рефлексію наголошеного *ě > [y], що стала можливою, очевидно, внаслідок лабіалізації [i] під впливом наступного [в] або [ў]. Одиничний випадок рефлексії *ě > [’а] в наголошеній позиції, безперечно, відбиває вплив звукової системи польської мови: *квяткы*, пор.: “*Ны стоптав жэ я ны руткы, ны мяткы, ны стоптав жэ я да ньякыі квяткы*” [3:159].

У ненаголошеній позиції в говірках східної групи *ě рефлексує в основному як монофтонг [e]: *сэм’ю, свэтлыца* [3:18], *вэнкы* [3:61], *дэвкы* [3:34], *звэрыну* [3:459], *дэдок* [3:29], *по слэдочках* [3:65], *бэлява* [3:132], *бэжыть* [3:104], *бэдують* [3:236], *змэныла* [3:112], *цвѣток, лесок* [3:339], *доспевае* [3:350] та ін. Монофтонг [и] відповідно до ненаголошеного *ě переважає в говірках центральної групи: *сым’я* [4:351], *засывалы* [3:27], *дывкы* [3:63], *звынчлы* [4:435], *пысочку* [3:65], *слыдочок* [3:74], *дыток* [3:107], *зацвыла* [3:134], *оцынылы* [4:401] та ін. Відомі й випадки рефлексії у цьому ареалі ненаголошеного *ě як [i]: *розгнівыла, гнівлывыі* [4:452], *вітры* [4:456], *дідухно* [3:30], *дівок* [3:18], *біда* [3:163] та ін.

У кількох словоформах виявлено нетиповий розвиток ненаголошеного *ě в [o] та [y]: *цолуваты* [3:113], *цолую, цолують* [3:80], *цоловатымэ* [4:252], *поцолуе* [3:341], *сповалы* [4:119], *спуваты* [4:36]. У звуковій структурі варіантів типу *цолуваты* розвиток *ě > [o], ймовірно, зумовлений асиміляцією голосних [e] або [и] як кількісно домінуючих у цій говірковій групі рефлексів ненаголошеного *ě до [y] в наступному складі. У випадках *сповалы, спуваты* можна вбачати наслідки лабіалізації якогось із рефлексів ненаголошеного *ě під впливом наступного [в] (пор. подібне явище в структурі *хлюв* < *хлѣвь).

В усіх фольклорних текстах, співвідносних із говірками берестейсько-пінського ареалу, спостерігається заміна етимологічного *o в новозакритих складах новими звуками, що є однією з найхарактерніших історико-типологічних рис української мови, але в різних її говорах відбувається своєрідно. Залучений для дослідження фольклорний матеріал показує, що рефлексія *o в закритих складах у берестейсько-пінських говірках, як і в решті українських поліських говорів, цілком залежить від наголосу. Більшість текстів збірника представляють східну групу берестейсько-пінських говірок, де давній *o в наголошеному новозакритому складі переважно рефлексує як монофтонг [y], хоча такий же рефлекс *o трапляється в текстах із говірок центральної групи: *вун* [3:29], *на подвурку* [3:32], *в комурку* [3:35], *постуй* [3:52], *з куньмы* [3:138], *нэ буйса* [3:54], *свуй, голувкы* [3:68], *доружкы, нужкы* [3:145], *друбны лыстонькы* [3:148], *Труйца* [3:150], *двур* [3:158], *Львуе* [3:431], *муцно* [3:450], навіть *знув* [3:354], *Госпудь* [4:152], *Буг* [4:177] та ін. Монофтонг [y] на місці *o в опрацьованих текстах виявлено під наголосом також у нетипових позиціях, де він зумовлений дією аналогії. У зв’язку з цим гіперичне заступлення *o через [y] можливе в наголошених відкритих складах, що викликано тенденцією до вирівнювання звукового складу кореневих морфем: *ў вучы* [4:33], *зуронька* [3:37], *нужэнькы* [3:125], *нужок* [3:163], *на доружэньку* [3:167], *прыгудонькы* [3:205], *Бугом* [4:177], *по вушчо, на вушчо* [3:61], *на сторуночы* [3:324] та ін.

Випадки вживання відповідно до давнього *o в наголошеному новозакритому складі монофтонга [o] також співвідносяться в основному зі східною говірковою групою: *вол* [3:24], *сыроцкая* [3:30], *ныродная* [3:37], *только* [3:56], *на бок* [3:103], *вольный* [3:107], *до войска* [3:162], *дробный* [3:299], *горшая* [3:340] та ін. Зауважимо: таке фонетичне явище не є домінуючою особливістю місцевих говірок, бо охоплює незначну кількість словоформ, причому в тій же говірці в цій позиції може виступати монофтонг [y] та інші рефлекси, пор. в одному тексті: “*Вол бушуе – высну чѣе. Ны бушуй, волэ, пуйдэи в полэ*” [3:24], “*То молода плакала, із вынцю прыхавшы, батэньку до ног павшы. – Ой, мій батэнько рідный, розвынчай тыпэр мэнэ*” [4:446].

У текстах, що співвідносяться з центральною групою берестейсько-пінських говірок, відповідно до *o в наголошеному закритому складі домінує рефлекс [i], який у говірках

східної групи в цій позиції трапляється рідше: *пізно* [3:242], *у війську* [3:292], *дрібное* [4:434], *у воріт* [4:441], *піп* [4:442], *рідный* [4:446], *двір, свій, мій* [4:447], *Біг* [4:114] та ін. Відомі випадки гіперичної появи монофтонга [i] замість *o навіть незалежно від наголосу в відкритому складі внаслідок аналогії: *розмівонька* [3:227], *дубрівонька* [4:501], *ягіда* [3:335] тощо.

Монофтонг [и] (за правилами білоруської графіки він позначається літерою *ы*) як еквівалент давнього *o в наголошеному новозакритому складі має значно меншу частотність уживання і не становить доміантної риси жодної із представлених текстами говіркових груп: *у голываках* [3:36], *з кыньмы, за стыл* [3:476], *рыв* [3:479], *рывну* [4:117], *сылъ* [4:406], *Быг* [3:475], *настыльничок* [4:413], *шчодрывка* [3:475] та ін. За аналогією до таких структур рефлекс [и] з'являється під наголосом у відкритому складі: *голывочку* [3:177], *корывонька* [3:209], *комыроньцы* [4:386] тощо.

У деяких текстах, співвідносних зі східною групою берестейсько-пінських говірок, відповідно до етимологічного *o в наголошеному новозакритому складі спостережено написання *ю*, що, на нашу думку, відбиває ще один західнополіський рефлекс *o – звук [y] переднього ряду: *з-за гюр, стюй* [3:56], *сэм кюп* [3:309], *сюль* [3:321], *дрюбным* [4:134], *Бюг* [4:371] та ін. Цей же рефлекс унаслідок дії аналогії можливий під наголосом у нетипових умовах: *по вюшчо, навюшчо* [3:62], *з Бюгом* [4:371].

У ненаголошених новозакритих складах давній *o майже послідовно зберігається: *подлітае, радость* [3:24], *возьму* [3:31], *ны познала* [3:39], *ны пойду* [3:51], *молодость* [3:112], *снопка, словцэ* [3:341] та ін. У частині текстів у цій позиції представлено рефлекс [у], що з'явився, очевидно, за аналогією до наголошених новозакритих складів: *пудложыла* [3:68], *пузній* [3:296], *зуркы* [3:362], *два стужкы* [3:475] та ін.

Релевантною особливістю говірок берестейсько-пінського ареалу є поява нових звуків на місці *e в новозакритому складі, яка залежить від наголосу. У наголошеній позиції в новозакритому складі на місці *e виступають різні монофтонги, причому поява кожного з них зумовлена характером колишнього редукованого в наступному складі. Якщо в наступному складі представлений був редукований заднього ряду *ъ, то рефлексія *e в попередньому наголошеному новозакритому складі тотожна континуантам етимологічного *o в тій же позиції. У говірках східної групи основними рефлексами давнього *e перед наступним твердим консонантом є монофтонг [у], а також звук [y] переднього ряду, який графічно позначається через *ю*: *жунка* [3:18], *шчуткою* [3:34], *п'чулкы* [4:348], *тютка, покыдюнка, тюлка* [4:21], *грыбюнкою, вэрэтюнцэм* [3:34], *попюк* [3:69], *прывюз* [3:318] та ін. У говірках східної групи можливий монофтонг [о]: *мэтёлкою, пэрэпёлкою* [4:279], *з жонкою* [4:299], *пчол* [4:37], *пов'ёв* [3:456], *пов'ёз* [4:298] та ін. У текстах, співвідносних із центральною групою берестейсько-пінських говірок, у цій позиції засвідчено [і]: *пчёлка* [4:444], *прывіз* [4:448] та ін.

Якщо ж після складу з етимологічним *e йшов склад, у якому виступав редукований переднього ряду *ъ, то в таких випадках рефлекси *e в говірках берестейсько-пінського ареалу тотожні континуантам *ё. У говірках східної групи відповідно до давнього *e в цій позиції часто виступає монофтонг [е]: *сэм* [3:214], *за печкою* [3:94] та ін. У говірках обох груп серед рефлексів *e в наголошеному закритому складі перед наступним історично м'яким приголосним представлено й монофтонг [і]: *корінне* [4:54], *піч, міч* [3:354]; рідше – [и], [y]: *по п'лычку* [3:303], *корынничко* [3:164], *вэсюллічко* [3:162]. Поява [і] під наголосом у відкритому складі у словоформах *п'ліча* 'плечі' [4:30], *на п'лічах* [4:40] та розвиток [і] з наголошеного секундарного [е] < *ъ перед колишнім м'яким приголосним у формах *жінчыкув, жінчыкы* [3:330] < *зьпльсікь – наслідки аналогічного вирівнювання за зразком морфем, у складі яких [і] – рефлекс давнього *e в наголошеному новозакритому складі.

У ненаголошеному закритому складі етимологічний *e в берестейсько-пінських говірках переважно зберігається: *сэмсот* [4:215], *камэнь* [3:73], *попэл* [4:275], *осэнь* [4:314], *прывэк* та ін., часом унаслідок підвищення і звуження артикуляції заступаючись звуком [и]: *камынь, запычкы* [4:364], *хмыльного* [4:401] та ін. У позиції після шиплячих [е]

лабіалізувалося: *жон'кы* [4:30], *вэчор* [3:143], *вэчорныцы* [3:227]. На місці ненаголошеного *e в закритому складі зрідка трапляються рефлeksi [y], [ÿ]: *вэчур* [3:475], *тют'кы* [4:371], *матюнка* [3:296]. У структурах *пэрстюн* [3:74], *слюз'камы* [4:260] аналогія уможливила розвиток [ÿ] в ненаголошеному закритому складі з секундарного [e] < *ь.

Кілька фонетичних процесів зумовили зменшення в говірках берестейсько-пінського ареалу частотності вживання сучасних голосних фонем. Так, практично в усіх говірках відбито звичайно непослідовне та різне за ступенем, мірою вияву підвищення і звуження артикуляції ненаголошеного [e], наслідком чого стає заступлення його, як правило, звуками [и], [і]: *высну* [3:24], *завыніла* [3:24], *зымліца* [3:142], *долынька* [3:36], *лыжала* [3:36], *прыкрасна* [3:58], *подвізэмо* [4:439], *ліжала*, *діржала* [3:147], *набушуісса*² [3:24], *мудруіцца*, *лынуіцца* [3:314], *знаітэ*, *мынаітэ* [3:414] та ін. Одиначним прикладом в опрацьованих текстах представлене виразне обниження й розширення артикуляції ненаголошеного [e] після історично м'якого шиплячого до [а]: *пианыцы* [3:475].

Фольклорні тексти з берестейсько-пінського ареалу, особливо східної його частини, засвідчують певне розширення функціонування [о], що виникло з наголошених *e, *ь після історично м'яких приголосних перед твердими: *колёса* [3:21], *сёстры* [4:371], *овёс* [3:480], *сэм дён* [3:214], *в тёмному* [4:267], *дышовы* [4:458], *хрыш'чоную* [4:332], *ш'чодрый* [3:444], *быроза* [3:88], *вэровкы* [3:240], *впэрод* [3:308] та ін. Разом із тим простежено окремі відхилення від загальної закономірності переходу [e] в [о] після шиплячих перед твердими приголосними: *чэрняявая* [3:192], *чэрнэнька*, *надчэрнійшу* [3:85], *до вэчэра* [3:221], *нэжэнат* [3:440], *мэшочэк* [3:437], *чытыры* [4:288].

Фольклорні тексти зі східної частини берестейсько-пінського ареалу відбивають непослідовне збереження *i: *полэтіш* [3:291], *ластавіца* [3:17], *робів* [3:31], *імі* [3:52], *мілый* [3:103], *нэ вдэліла* [3:108], *двэрмі* [4:124], *блізко* [4:164] та ін. Натомість після задньоязикових та фарингального [г] простежено розвиток *ы > [і]: *по сокіроццы* [3:23], *скіньмоса* [3:90], *нужэнькі* [3:125], *навікі* [3:147], *хлопчыкі-молойчыкі* [4:71], *всі бэрогі* [3:214], *трошкі* [3:216], *пташэчкі* [3:254] та ін. Тільки одним прикладом у говірках східної групи представлено наслідок лабіалізації етимологічного *ы після губних приголосних, що зумовила появу в цій позиції звука [у]: *вутры* [3:146].

У частині текстів із берестейсько-кобринської говіркової групи відбито підвищення і звуження артикуляції наголошеного [а] після м'яких приголосних до [e]: *ред у ред* [4:387], *дівчетко* [4:405], *шенка* [4:424], *зеть* [4:425], *седу* [4:427], *звынчелы* [4:435], *зэрнетко* [4:477], *жер*, *жель* [4:478], *кучеревый* [4:487] та ін.

У говірках східної частини берестейсько-пінського ареалу спостережено вживання відповідно до ненаголошеного *e звука [e], що часом звужує і підвищує артикуляцію до [и], [і]: *запрэжы* [4:167], *мэкіну* [4:287], *повэзалаы* [3:338], *пудвызав* [4:148], *до колодэзя* [4:51], *глэдыть* [3:17], *лэгла* [3:237] та ін.

Випадки гіперичного заступлення ненаголошеного [а] звуком [о] внаслідок відштовхування від характерного для суміжних білоруських говірок “акання” в основному співвідносяться зі східною групою берестейсько-пінських говірок: *поскокаты*, *покочаты* [3:22], *чороваты* [3:251], *чоровныцы* [3:13], *козав* [3:144], *спровэдлывая* [3:251], *зольцатыса* [3:423], *копусту* [4:287] та ін. У цих же говірках зберігається етимологічний *о в словоформах типу *богатая* [3:155], *богатыч* [3:130], *хозяін* [3:174], *хозяйкою* [4:250], *колачы* [3:409], *на колачыках* [3:112]. Усього в кількох випадках засвідчено заступлення ненаголошеного [о] звуком [а]. У словоформах *хаваты* [3:249], *хаваласа* [4:238], *захаваласа* [3:54], *похавай* [3:150], *похавайтэ* [3:153], *нагавыцах* [4:238] цей процес відбиває наслідки асиміляції ненаголошеного [о] до [а] в наступному переважно наголошеному складі. Невмотивоване заступлення [о] > [а] в формах *гарабэйко* [3:93], *гарабэйкы* [3:194], *ганучы* [4:249] могло бути зумовлене впливом контактуючих білоруських говорів.

² Упорядковуючи до друку фольклорні тексти, упорядник літерою *i* після голосних та на початку слова послідовно позначив звукосполучення [йі].

В опрацьованих фольклорних текстах спостережено відмінності супроти літературної мови у навантаженості м'яких та пом'якшених варіантів приголосних фонем. Вони зумовлені в основному специфікою рефлексії в говірках берестейсько-пінського масиву етимологічних голосних *i, *e, *ě, *ę. Так, у говірках східної частини берестейсько-пінського ареалу відбито звичайно непослідовне збереження м'якої вимови губних та передньоязикових [д'], [т'], [л'], зрідка також [з'], [с'], [н'] перед [i] < *i: *собірають* [3:93], *мілий* [3:103], *вельмі* [3:248], *помогті* [4:38], *мэсті, нэсті* [3:214], *полэтіш* [3:291], *зымліца* [3:142], *блізко* [4:164] та ін.

У цій же говірковій групі губні та передньоязикові [д'], [т'], [л'], зрідка також [з'], [с'], [н'] часом зберігають свою історичну м'якість перед ненаголошеним [e] < *e, *ь, що в цій позиції внаслідок підвищення і звуження артикуляції може реалізуватися у звукові [i]: *звіло* [3:262], *подвізэмо* [4:439], *масленіца* [3:17], *в постелы* [3:18], *шчоніділы* [3:142], *ліжала, діржала* [3:147]. У випадку, коли наголошене [e] < *e, *ь перед твердим приголосним та в кінці слова заступається звуком [o], спостерігається послідовне збереження м'якої вимови губних та передньоязикових [д'], [т'], [з'], [с'], [л'], [н']: *овёс* [3:480], *свёк'ров* [3:315], *мэ'тёная* [3:464], *колёса* [3:21], *сёстры* [4:371], *всё* [3:53], *вэсёло* [3:28], *далёко* [3:17].

Перед рефлексами *ě незалежно від місця наголосу засвідчено виразну, проте не завжди послідовну тенденцію до депалаталізації губних, передньоязикових [д'], [т'], [л'], рідко також [з'], [с'], [н']: *вэнкы* [3:61], *бэлява* [3:132], *освытыла* [3:37], *звэрыну* [3:459], *мэшчанкы* [3:165], *пысочку* [3:65], *дэты* [3:19], *дэвки* [3:34], *дэдок* [3:29], *нэ вдэліла* [3:108], *вылэтэла* [3:17], *стэну* [4:49], *вэлыла* [3:263] та ін.

Цей же матеріал свідчить про непослідовність, незавершеність у берестейсько-пінських говірках процесу депалаталізації історично м'яких губних та передньоязикових перед рефлексами етимологічного *ę: *мэкіну* [4:287], *повззэлы* [3:338], *пудвызав* [4:148], *до колодэзя* [4:51], *глэдыть* [3:17], *лэгла* [3:237], *розлыгае* [4:132], але *мякко* [3:70], *ны звянэ* [4:281], *колодэз* [3:201], *заколедоваты* [3:409], *гледіты* [3:213], *легло* [4:288] та ін.

Разом із тим зауважимо, що розвиток [д'] > [дз'] та [т'] > [ц'] перед рефлексами *i, *e відбито тільки у 18 текстах із 958 представлених у збірникові, причому всі ці твори, як зазначає упорядник, записані на півночі Брестської області та на Гомельщині, тобто співвідносяться не з говірками берестейсько-пінського ареалу, що мають типово північноукраїнський характер, а з білоруським діалектним континуумом, пор.: “*Млода Насцечка па гарэ ходзіць... пер'е збірае*” [3:491], “*Ары, сыночак, ары хуценька жыта, пшаніцу, ўсяку пашиңу*” [3:493].

Фольклорні тексти зі східної частини ареалу відбивають також депалаталізацію історично м'яких губних перед монофтонгами [o], [ü] як рефлексами давнього *e, що могла супроводжуватися розвитком додаткової артикуляції [й]: *пов'ёв* [3:456] [пов'йов] < псл. **provedlь, пов'ёз* [4:298] [пов'йоз] < псл. **provezль, прыв'юв* [4:28] [прив'йўв] < псл. **privedль, прыв'юз* [4:30] [прив'йўз] < псл. **privezль* та ін.

За матеріалами фольклорного збірника, в берестейсько-пінських говірках зовсім низькою частотністю характеризується сонорний вібрант [p'], що виявився майже послідовно депалаталізованим, у тому числі перед рефлексами *i, *ě, *ę та ін.: *стрылка* [3:100], *на крыслы* [3:61], *горэшкі* [4:227], *праты* [3:176], *запрэжы* [4:167], *до мора, цара* [3:51], *цару-господару* [3:53], *гороваты* [3:319], *говорачы* [3:355], *градочки* [3:116] та ін.

Залучений для дослідження фольклорний матеріал відбиває майже послідовну депалаталізацію історично м'якого [ц']: *поцэлыв* [3:130], *цыну* [4:33], *цыловаты* [3:257], *грэцкая* [4:87], *сыроцкая* [3:30], *гостынэц* [3:162], *обідэц* [3:170], *свэтлица* [3:18], *водица, травыца* [3:24], *мудруіца, лынуіца* [3:314], *рояца, вэсэляца* [4:348], *дваццать* [3:254] та ін. У ряді позицій засвідчено депалаталізацію інших історично м'яких свистячих: *котытыса* [3:71], *роскыдатыс* [4:29], *колодяз* [4:257], *у вйску* [4:445], *блызко, нызко* [3:431] тощо.

Аналіз фольклорних записів дає підстави говорити про незавершеність у говірках берестейсько-пінського ареалу процесу депалаталізації історично м'яких шиплячих. Так, у текстах із берестейсько-кобринської частини ареалу відбито збереження пом'якшеної вимови

шиплячих перед наголошеним [e] < *e, *'a: *звынчелы* [4:435], *дівчетко* [4:405], *выражею* [4:418], *шепка* [4:424], *жер, жель* [4:478] та ін. У говірках східної групи пом'якшену вимову шиплячих фіксовано рідко тільки перед [i] < *i: *положиты* [3:170], *поджінаты, поджідаты* [3:336], *жэнчк* [3:361] та под. Разом із тим у говірках пінської групи відзначено тенденцію до більш послідовного порівняно з літературною мовою ствердіння шиплячих: з *пэчы, в плэчы* [3:276], з *роскошы* [3:140], *свечы* [3:54], *пчылонькы* [3:436], *ганучы* [4:249], *колачы* [3:409].

У значній частині говірок берестейсько-пінського ареалу засвідчено звичайно непослідовне пом'якшення історично твердих задньоязикових та фарингального приголосних у звукосполученнях псл. *gy, *ky, *xu, у зв'язку з чим постали сучасні їх варіанти [г'і], [к'і], [х'і]: *жоночки, кветочки, кідають* [3:288], *свашкі, музыкі* [4:119], *зіркі* [3:474], *хлопчыкі-молойчыкі* [4:71], *всі бэрогі* [3:214], *могілкі* [3:250], *свахі* [4:53] та ін. Пом'якшені [г'], [к'], [х'] спостережено також перед голосним [e]: *ёкенэчко* [4:281], *два ангелі* [4:55], *шляхецкога* [3:102], *сукенкі* [3:207] та ін.

Діалектні відмінності в системі словозміни представлені явищами двох рівнів: морфологічними архаїзмами та морфологічними інноваціями.

Виразних морфологічних архаїзмів говірки берестейсько-пінського ареалу зберегли порівняно небагато. Так, іменники середнього роду колишніх *jō-основ в досліджуваних говірках зберігають закінчення називного однини -e: *ўбранне* [4:23], *здоров'е* [3:27], *шчасце* [3:24], *высілле* [3:139], *зілле* [3:142], *спасэнне* [3:153], *шанованне* [3:240], *смітте* [3:257], *голле* [3:309], а також орудного однини -em: *благословэннем* [4:46], *каміннем, поліннем* [3:34], *жыттем* [4:225]. У родовому однини іменників жіночого роду колишніх *i-основ домінує історично закономірна флексія -и: *до повночы* [3:139], *з розкошы* [3:140], *з пэчы* [3:276], *до осэны* [4:221], *матэры* [3:369]. В орудному однини іменники колишніх консонантних *t-основ зберігають давні форми з закінченням -em та суфіксом: з *телятэм, з дытятэм* [4:287]. У структурах *сватовэ* [3:450], *сватове* [4:287], *сватковы* [4:463] засвідчено колишню флексію називного множини вокалічних *i-основ. Іменники чоловічого роду у родовому множини зрідка зберігають нульове закінчення: *сэм вез* [4:304], *сэм дён* [3:214], *сэм год* [4:197], *утыкае од маршалок* [4:33]. В іменниках, співвідносних із *ō- та *jō-основами, трапляються старі флексії давального множини -om, -em та їх фонетично зумовлений варіант -um: *пырызвяном* [4:497], *хлопцем* [3:23], *конюм* [4:423]. Форма *пчолыма* [4:40] засвідчує зв'язок із закінченням колишнього орудного двоїни, структури *по краёх* [4:63], *в сенёх* [3:345], *в воротёх* [4:420], *на грудёх* [4:507], *у гостюх* [4:23] – із давніми флексіями місцевого множини тощо.

Виразні архаїзми в системі словозміни займенника представлені формою давального-місцевого відмінків займенника 1 особи однини *мн'і* < *мьнѣ, мънѣ*, пор.: *по мні журытыса* [3:180], *мні ... прыслав* [3:368], *ходітэ ... ко мні* [4:61], *робів ты мні* [3:31], *мні ... псуе* [3:136], формою давального відмінка предметно-особового займенника чоловічого роду *йему* < *ѣмоу*, пор.: *дай ему* [4:417], формами родового-знахідного відмінків предметно-особового займенника жіночого роду *йейі, йейе* < *кѣ*, пор.: *мні ж еі Господь прыслав* [3:368], *мылэнькэю еі назвав* [3:369], *стрів еі* [3:29], *хто ж бо ее ... упросыв* [4:396], *упросыла ее матёнка* [4:396], формою знахідного відмінка предметно-особового займенника жіночого роду *йу* < *ѣ*, пор.: *ю поливаты ж буду* [3:372], давніми неозначеними займенниками із наголошеною часткою *н'і-*, *не-* < *нѣ*- типу *н'іхто* 'хтось', *н'ішчо* 'щось', *нечого* 'чогось', пор.: *ніхто од роду молодзі* [4:27], *ніхто з йіі роду* [4:27], *нішчо тяжкые* [4:36], *нішчо складаные* [4:36], *до нечого доблюдуса* [3:134] тощо.

У системі словозміни прикметника архаїчні явища представлені хіба що членними нестягненими формами називного-знахідного відмінків жіночого роду: *рудная маты* [3:171], *зовзуля рабая* [3:172], *пора высёлая* [3:29], *доля сыроцкая* [3:30], *густую лышчыну* [4:495], *в турэцкую зэмлю* [4:266], *в вылыкую сэм'ю* [4:266], середнього роду: *дубовое вічко* [4:413], *грудовое сінычко* [4:413], *дрібное золото* [4:434], а також множини: *вэлыкі госты* [3:168],

тэмныі ліса [3:151], *буйныя ветры* [3:430], *густыя лозы* [3:430], *будътэ вэсёлыя* [4:520], *білые нужкі* [3:217], *дывныя людэ* [4:425], *жовтыя кветкы* [4:78] тощо.

Перелік архаїзмів у системі форм дієслова також незначний. Так, дієслова І дієвідміни з основою на задньоязиковий та фарингальний у 1 особі однини та 3 особі множини теперішнього-майбутнього часу відбивають збереження [г], [к], [х] без заступлення їх шиплячими: *могу* [4:446], *пыкуць* [4:408], *пэкуць* [4:23], *посіку* [3:437] та ін. У говірках збережена специфічна форма теперішнього часу дієслова *бути*, що історично пов'язана з формою 3 особи однини *кстъ*, а нині вживається стосовно всіх осіб: *есътя* [3:320].

Найвиразнішою особливістю іменної та дієслівної словозміни берестейсько-пінських говірок є наявність величезної кількості морфологічних інновацій, основними причинами поширення яких були граматична аналогія та типові для певної говірки фонетичні процеси.

Різнотипні морфологічні інновації у системі відмінкових форм іменників можна простежити хоча б на прикладі форм жіночого роду колишніх **ā*- та **jā*-основ.

Так, у називному відмінку однини в іменниках м'якого типу відмінювання в наголошеній позиції спостережено типову для говірок берестейсько-кобринської групи флексію *-e*, що відбиває підвищення і звуження артикуляції [a] > [e] після м'яких приголосних: *зэмле* [4:507]. Унаслідок ствердіння історично м'якого свистячого [ц'] та вібранта [р'] за схемою твердого різновиду оформлені іменники типу *вэчэра* [3:18], *зымліца* [3:148], *ластавіца* [3:17], *свэтлыца* [3:18], *травыца*, *водыца* [3:24], *мэтэлыца* [3:80], *п'яныца* [3:18] та ін.

У родовому відмінку однини іменники історично м'якого типу відмінювання мають флексію *-и* – наслідок вирівнювання за зразком форм твердого типу: *однэі нэдільы* [3:131], *сэрод нэдільы* [4:128]; в іменниках з основами на свистячий та шиплячий таке закінчення відбиває також депалаталізацію відповідного історично м'якого консонанта: *травыцы*, *водыцы* [3:24], *ганучы* [4:249], *огорожы* [3:73], *до тэі дівчы* [3:227]. У частині говірок у результаті аналогії до форм м'якого типу відмінювання іменники твердого різновиду в родовому відмінку однини отримали флексію *-і*: *з-за горі* [3:467], *з-пуд горі* [3:282]. У випадках *в мэі дівоньцы* [4:119], *у мамоньцы мэі* [4:247] флексія *-и* та наслідок другого перехідного пом'якшення задньоязикового свідчать про результат вирівнювання форм родового однини за зразком давального відмінка.

У давальному-місцевому відмінках однини засвідчено флексії *-e* та *-и*, що представляють собою типові для цього ареалу рефлексії **ě*: *в водэ* [3:182], *в дорозэ* [4:119], *на горэ* [3:447], *в руцэ* [3:342], *дівоньцы-молодусы* [4:224], *в горьлыцы* [3:100], *на калыны*, *на Вкраїны*, *на бырозы* [3:305], *у выгоды* [3:304], *на чужыны* [3:316]. Зрідка перед флексією давального-місцевого однини відсутні наслідки другого перехідного пом'якшення задньоязикового: *по цэрковкы* [4:222], *нашуй бэсэдонькы* [4:234], *на юлонькі* [3:102].

В орудному відмінку однини простежено випадки вирівнювання форм історично м'якого типу відмінювання за зразком твердого різновиду: *чужэныцою* [4:174], *тропыцою*, *сэстрыцою* [4:330], *свэтлыцою* [4:111], *вышнёю*, *чырэшинёю* [3:450], *долёю* [4:108]. Виявлено й типово західнополіські форми іменників історично твердого різновиду з флексією орудного однини *-ею*, що постала як результат аналогічного впливу з боку форм м'якого типу відмінювання: *хустэю* [3:309], *за горэю* [3:27], *булочкэю* [4:30]; через підвищення і звуження артикуляції [e] > [и] у флексії постали структури на зразок *свахью* [4:40]. У частині текстів представлено скорочені флексії *-ой*, *-ей*: *за горой* [3:176], *з лыпой* [3:309], *пуд калыной* [3:18], *головой*, *ногой* [3:440], *вулицэй* [3:273], *сэстрыцэй* [4:200], *сэстрыцой* [4:315] та ін.

Наявність великої кількості різнотипних інновацій у системі словозміни прикметника ілюструють, наприклад, форми родового відмінка однини прикметників жіночого роду. Так, прикметники твердої групи у говірках мають такі флексії: а) *-ейі*, яка поширилася за аналогією від колишніх форм м'якої групи: *білэі бэрозы* [3:241], *богатэі жоны* [3:155], *шовковэі травыцы* [3:164], *із голэі лыпы* [3:174], *з-пуд цэрковкі святэі* [4:436] та ін.; б) *-ей*, яка постала з *-ейі* шляхом редукції кінцевого [і]: *до чужэй молодьцы* [4:156], *вылыкэй дороги* [4:114], *молодэй* [3:200] та ін.; в) *-ийі*, яка постала з *-ейі* і засвідчує підвищення і

звуження артикуляції ненаголошеного [и]: *до поповий Насці* [3:136], *пуд муки пынычны* [4:82], *цэбор воды крынычны* [4:82], *до новы хаты* [4:37] та ін.; г) *-ий*, яка постала з *-ийі* шляхом редукції кінцевого [і]: *вылыкый дороги* [4:206] та ін.; г) *-ой*, яка постала з історичної флексії твердої групи *-ойі* шляхом редукції кінцевого [і]: *з повной коробчкі* [4:168], *з лівой ручэнькы* [4:184] та ін.; д) *-уй*, яка постала з *-ой* і засвідчує розвиток *o > [y]: *кай зылёнуй дубровы* [3:139] тощо.

Виразних прикладів інновацій у словозміні займенників простежено чимало. Так, займенник 2 особи множини представлений у формі *в'іте* (пор.: *ходітэ вітэ до мні* [4:409], *вітэ остаэтэсь* [4:469], *дэ ж вітэ ... блудылы* [4:495]), що є виразним західнополіським локалізмом. Компонент *-те* у структурі аналізованого деривата, на нашу думку, пов'язаний зі старою формою 2 особи множини теперішнього часу допоміжного дієслова **БЫТИ**, що виступала у відповідній формі перфекта, а в більшості південно-західних українських говорів збереглася як особова енклітика *-с'те* (*-сте*) при дієсловах минулого часу 2 особи множини.

У цьому ж ареалі активно функціонують вказівні займенники з частками *ге-*, *йе-* < псл. *e, що поєднуються з коренем давнього займенника *ть: *гэтой коровай* [4:414], *гэтой кілішок* [4:22], *у гэтой жэ вэчор* [4:23], *за гэтого хлопца* [4:21], *в гэтому дому* [4:224], *гэто місцэ* [4:35], *гэто дытя* [4:28], *гэта ж вода* [3:39], *ету дівчыну* [3:130], *на етум світы* [4:507] тощо.

Більшість проаналізованих фонетичних та морфологічних явищ берестейсько-пінських говірок – власне українські інновації, ареал яких охоплює щонайменше всі північноукраїнські говори. З огляду на це належність берестейсько-пінських говірок до українського мовного континууму сумніву не викликає.

Література

1. Скопненко О. І. Берестейсько-пінські говірки: генеза і сучасний стан (історико-фонетичний нарис).– К., 2001.– 172 с.
2. Назарова Т. В. Связи говоров юго-западной Брестщины с соседними ареалами // Совещание по Общеславянскому лингвистическому атласу: Тезисы докладов.– М., 1968.– С. 35–40.
3. Раговіч У. І. Песенны фальклор Палесся.– Том 1: Песні святочнага календара.– Мн.: Чатыры чвэрці, 2001.– 527 с.
4. Раговіч У. І. Песенны фальклор Палесся.– Том 2: Вяселле.– Мн.: Чатыры чвэрці, 2002.– 592 с.

Проаналізовано характерні особливості вокалізму, консонантизму та словозміни українських говірок берестейсько-пінського Полісся, відбиті в записях місцевого фольклору. З'ясовано, що більшість діалектних явищ берестейсько-пінських говірок – власне українські інновації, ареал яких охоплює всі північноукраїнські діалекти.

Ключові слова: ареал, говірка, вокалізм, консонантизм, іменники, прикметники, займенники, аналогія.

The characteristic features of Ukrainian sayings vocalism, consonantism and case inflection of Brest-Pinsk Polissya reflected in the local folklore notes are investigated. It is determined that the most phenomena of Brest-Pinsk Polissya sayings are proper Ukrainian innovation, area of which includes all the North-Ukrainian dialects.

Key words: area, sayings, vocalism, consonantism, nouns, adjectives, pronouns, analogy.